

Shiraz University
RICeST
ISC

ISSN: 2008-7926

Journal of

Legal Studies

Scientific

Vol. 17, Issue 4, Winter 2026

JLS

Journal of Legal Studies

Journal Homepage: <https://jls.shirazu.ac.ir/>
doi: <https://10.22099/JLS.2026.55483.5468>

Research Article

Criminal Responsibility of intelligence organizations in applying counterintelligence rules in times of security crisis

Seyed Mohammad Ali Hashemi*

Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran

Article history:

Received: 11-12-2025

Accepted: 05-02-2026

Abstract

Introduction

Actions and reactions in the field of counterintelligence as a legal issue in the field of validity and invalidity require examination. It is explained that the application of counterintelligence rules and counterintelligence operations will lead to restrictions such as monitoring, invasion of privacy, arrest, interrogation, etc., which may lead to damage to individuals and property. The study examines the legitimate bases of criminal liability of intelligence agencies in the application and implementation of counterintelligence rules in times of security crisis. It seems that, given the potential of critical criminological approaches, it is justified to attribute responsibility to intelligence agencies. Accordingly, after explaining the concept of criminal liability and its challenges regarding the criminal liability of legal persons, with an emphasis on the personal liability of intelligence officers, the legitimate bases of criminal liability of intelligence agencies are addressed. As the research continues, the criminal responsibility of intelligence

Please cite this article as:

Hashemi, S.M.A (2026). Criminal Responsibility of intelligence organizations in applying counterintelligence rules in times of security crisis. *Journal of Legal Studies*, 17(4), 71-106.
doi: <https://10.22099/JLS.2026.55483.5468>

* Corresponding author:

E-mail address: mohammadalhashemi@shirazu.ac.ir

organizations in applying the rules of offensive counterintelligence in times of security crisis is discussed and examined through the human rights risks of not recognizing the criminal responsibility of intelligence organizations, emphasizing the values of the critical approach of Zemology.

Method

This research is conducted using linguistic analysis alongside attention to legal propositions and standards. Accordingly, in terms of data collection, its method is mixed-integrative. In terms of processing, it is rational-critical.

Results

Responsibility is a common concept with Arabic roots. Criminal responsibility means the obligation to respond to criminal actions. This obligation to respond is the result of the assumption of responsibility of natural and legal persons. Intelligence officers are responsible for their actions. Accordingly, they must be held accountable. Of course, the personal responsibility of officers does not remove the criminal responsibility of the organization with justified grounds. Some principles accepted in criminal law can somehow justify and lay the groundwork for the criminal responsibility of the intelligence organization. For example, the principle of the attribution of responsibility, the principle of responsibility for macro-politics and policies, and the principle of responsibility for the authority of command and organizational hierarchy (theory of the mastermind), which also has a legal basis and document in the Iranian criminal law system, are among these principles. Of course, classical theories are insufficient for attributing responsibility to intelligence organizations, because they are somehow in line with the conservative paradigm and are based on the discourse of defining crime as a legislative act of the state and the ruling power. Meanwhile, governments, depending on their national security doctrine, are not very inclined to recognize the criminal responsibility of their intelligence structure. Especially in the field of counterintelligence, which is directly related to the survival and stability of the state.

According to the principles of criminology, especially the critical criminology discourse, they have a more significant capacity to theorize the criminal responsibility of the state in general and the criminal responsibility of intelligence organizations in the application of aggressive counterintelligence rules in times of security crisis in particular. As such, it is necessary to pay attention to the human rights requirements that justify the criminal responsibility of intelligence organizations in order to justify the responsibility of these institutions. Governments have an obligation to adhere to human rights not only to their people but also to other governments. In the event that

the application of counterintelligence rules by the intelligence organization leads to a violation of human rights, in addition to the personal criminal responsibility of the criminal officers, the intelligence organization also has criminal responsibility. Especially since even in the context of counter-action, the aggressive counter-intelligence approach is a form of exaggeration. Recognizing the criminal liability of intelligence organizations will lead to their commitment and care in the interval between actions to protect the rights of citizens. As the failure to recognize the criminal liability of intelligence organizations leads to human rights risks and social harm.

Based on the findings of this research, based on the values of the criminological approach of Zemology, the disregard of intelligence organizations for human rights is considered dangerous by justifying counter-intelligence and counter-espionage measures, and aside from the personal responsibility of intelligence officers, it proposes recognizing the criminal liability of the intelligence organization and, as a result, appropriate punishment for the organization. Recognizing the criminal liability of the intelligence organization will in a way prevent human rights violations and endangering human privacy and dignity by these institutions.

Conclusion

Intelligence officers, as free human beings with free will and authority, have personal responsibility for their actions. Governments are not very inclined to recognize the criminal responsibility of their intelligence structure, especially in the field of counterintelligence, which is directly related to the survival and stability of the government. Therefore, classical theories are insufficient for attributing responsibility to intelligence organizations. The critical criminological approach of Zemology considers the disregard of intelligence organizations for human rights by justifying counterintelligence and counterespionage measures as dangerous and proposes to recognize the criminal responsibility of the intelligence organization and, as a result, to give appropriate punishment to the organization. Identifying the criminal responsibility of the intelligence organization will prevent, in a way, human rights violations and endangering human privacy and dignity by these institutions. This recognition is based on the proactive responsibility of the legislative government and the need to prevent damage and dangers that may occur by intelligence organizations and with the justification of security and maintaining the political system.

Keywords: Criminal Responsibility of legal persons, Zemology, intelligence agencies, counterintelligence and human rights.

مقاله پژوهشی

مسئولیت کیفی سازمان‌های اطلاعاتی در کاربرست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی سید محمدعلی هاشمی*

استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

اطلاعات مقاله تاریخ دریافت: 1404/09/20 تاریخ پذیرش: 1404/11/16

چکیده

مقدمه: کنش‌ها و واکنش‌ها در حوزه ضد اطلاعات به‌عنوان موضوعی حقوقی در ساحت روایی و ناروایی، نیازمند بررسی است. توضیح آنکه کاربرست قواعد ضد اطلاعات و عملیات‌های ضد اطلاعاتی منجر به ایجاد محدودیت‌هایی از جمله رصد کردن، ورود به حریم خصوصی، دستگیری، بازجویی و ... خواهد شد. چنانکه ممکن است منتهی به آسیب به اشخاص و اموال شود. بررسی مبانی موجه مسئولیت کیفی نهادهای اطلاعاتی در کاربرست و اجرای قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی، مسئله این پژوهش است. به نظر می‌رسد که با توجه به ظرفیت‌های رویکردهای انتقادی جرم‌شناسانه، انتساب مسئولیت به سازمان‌های اطلاعاتی موجه است. بر این اساس، پس از تبیین مفهوم مسئولیت کیفی و چالش‌های آن در باب مسئولیت کیفی شخص حقوقی با تأکید بر مسئولیت شخصی افسران اطلاعاتی، به مبانی موجه مسئولیت کیفی سازمان‌های اطلاعاتی پرداخته می‌شود. چنانکه در ادامه سیر پژوهش از رهگذر مخاطرات حقوق بشری عدم شناسایی مسئولیت کیفی سازمان‌های اطلاعاتی با تأکید بر ارزش‌های رویکرد انتقادی زمیولوژی، مسئولیت کیفی سازمان‌های اطلاعاتی در کاربرست قواعد ضد اطلاعات تهاجمی در زمانه بحران امنیتی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

استناد به این مقاله:

هاشمی، سید محمدعلی (۱۴۰۴). مسئولیت کیفی سازمان‌های اطلاعاتی در کاربرست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی. *مجله مطالعات حقوقی*. شماره ۱۷. (۴). ۷۱-۱۰۶.

E-mail address: mohammadalhashemi@shirazu.ac.ir

* نویسنده مسئول:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

روش: این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل زبانی در کنار توجه به گزاره‌ها و موازین حقوقی به انجام می‌رسد. بر این اساس در مقام گردآوری، روش آن ترکیبی - تلفیقی است. چنانکه در مقام پردازش، تعقلی - انتقادی است.

یافته‌ها: مسئولیت، مفهوم و واژه‌ای متداول با ریشه عربی است. مسئولیت کیفری به معنای الزام به پاسخ‌گویی در برابر کنش مجرمانه است. این الزام به پاسخ‌گویی برونداد فرض مسئولیت اشخاص حقیقی و حقوقی است. افسران اطلاعاتی در برابر کنش‌های خویش دارای مسئولیت هستند. بر این اساس هم باید پاسخگو باشد. البته مسئولیت شخصی افسران، رافع مسئولیت کیفری سازمان با مبانی موجه پیش‌رو نیست. برخی از اصول پذیرفته‌شده در حقوق کیفری می‌تواند به‌نوعی توجیه‌کننده و زمینه‌ساز مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی باشد. چنانکه اصل انتساب عارضی مسئولیت، اصل مسئولیت به جهت سیاست کلان و خطمشی و اصل مسئولیت به جهت اقتدار فرماندهی و سلسله‌مراتب سازمانی (تئوری مغز متفکر) که به‌نوعی زمینه و مستند قانونی نیز در نظام حقوق کیفری ایران دارد، ازجمله این اصول است. البته تئوری‌های کلاسیک برای انتساب مسئولیت به سازمان‌های اطلاعاتی ناکافی باشد؛ زیرا به‌نوعی متناسب با پارادایم محافظه‌کارانه و مبتنی بر گفتمان تعریف جرم به‌مثابه فعل تقنینی دولت و قدرت حاکمه است. در این میان، حاکمیت‌ها بسته به دکترین امنیت ملی خود تمایل چندانی به شناسایی مسئولیت کیفری ساختار اطلاعاتی خویش ندارند. به‌ویژه، در حوزه ضداطلاعات که به‌نوعی با بقا و ثبات حاکمیتی رابطه مستقیمی دارد.

به نظر، مبانی جرم‌شناسی به‌ویژه گفتمان جرم‌شناسی انتقادی، ظرفیت قابل‌اعتناتری در تئوریزه کردن مسئولیت کیفری دولت به نحو کلان و مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی در کاربست قواعد ضداطلاعات تهاجمی در زمانه بحران امنیتی به نحو خاص داشته باشند؛ چنانکه توجه به الزامات حقوق بشری توجیه‌کننده مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی در راستای مبرهن کردن مسئولیت این نهادها امری بایسته است. دولت‌ها نه‌تنها در برابر مردمانشان، بلکه در برابر دیگر دولت‌ها نیز تعهد به پایبندی به حقوق بشر را دارند. در فرضی که کاربست قواعد ضداطلاعات توسط سازمان اطلاعاتی منجر به نقض حقوق بشر شود، گذشته از مسئولیت کیفری شخصی افسران بزه‌کار، سازمان اطلاعاتی نیز مسئولیت کیفری دارد. خاصه آنکه حتی در مقام بایستگی کنش ضدی، رویکرد ضداطلاعات تهاجمی نوعی زیاده‌روی است. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های

اطلاعاتی منجر به تعهد و مراقبت ایشان در بازه میان کنش برای پاسداشت حقوق شهروندان خواهد شد. چنانکه عدم شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی منجر به مخاطرات حقوق بشری و آسیب اجتماعی می‌شود.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، بر پایه ارزش‌های رویکرد جرم‌شناسانه زمیولوژی، بی‌اعتنایی سازمان‌های اطلاعاتی به حقوق بشر با توجیه اقدامات ضد اطلاعاتی و ضد جاسوسی را مخاطره‌آمیز دانسته و گذشته از مسئولیت شخصی افسران اطلاعاتی، پیشنهاد شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی و در پی آن مجازات متناسب برای سازمان را می‌دهد. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی به‌نوعی از نقض حقوق بشر و به خطر انداختن حریم و کرامت انسانی توسط این نهادها پیشگیری خواهد کرد.

نتیجه‌گیری: افسران اطلاعاتی به‌عنوان انسان آزاد و دارای اراده و اختیار در برابر کنش‌های خویش دارای مسئولیت شخصی هستند. حاکمیت‌ها تمایل چندانی به شناسایی مسئولیت کیفری ساختار اطلاعاتی خویش ندارد؛ به‌ویژه در حوزه ضداطلاعات که به‌نوعی با بقا و ثبات حاکمیتی رابطه مستقیمی دارد. بر این اساس، تئوری‌های کلاسیک برای انتساب مسئولیت به سازمان‌های اطلاعاتی ناکافی است. رویکرد جرم‌شناسانه انتقادی زمیولوژی، بی‌اعتنایی سازمان‌های اطلاعاتی به حقوق بشر با توجیه اقدامات ضد اطلاعاتی و ضد جاسوسی را مخاطره‌آمیز دانسته و پیشنهاد شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی و در پی آن مجازات متناسب برای سازمان را می‌دهد. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی به‌نوعی از نقض حقوق بشر و به خطر انداختن حریم و کرامت انسانی توسط این نهادها پیشگیری خواهد کرد. این شناسایی مبتنی بر مسئولیت پیشا کنشی دولت قانون‌گذار و اقتضای پیشگیری از آسیب‌ها و مخاطراتی است که ممکن است توسط نهادهای اطلاعاتی و با توجیه امنیت و حفظ نظام سیاسی رخ دهد.

واژگان کلیدی: مسئولیت کیفری شخص حقوقی، زمیولوژی، نهادهای اطلاعاتی، ضد اطلاعات، حقوق بشر.

سرآغاز

فعالیت‌های اطلاعاتی و امنیتی تخصصی و هدفمند، ضرورت حکمرانی است. بر این اساس در کنار ساختارهای حکومتی و حاکمیتی، نهادهای متصدی وظایف امنیتی و اطلاعاتی فعال شده و به ایفای وظایف می‌پردازند. چنانکه در ساختار اجرایی جمهوری اسلامی ایران، وزارت اطلاعات به-عنوان مهم‌ترین نهاد امنیتی و اطلاعاتی، در کنار برخی از نهادهای امنیتی و اطلاعاتی دیگر به ایفای نقش می‌پردازد. «قانون تأسیس وزارت اطلاعات»، به‌ویژه مقرردهم این قانون، بر وظایف و عملکردهای این وزارتخانه در سه ساحت «حوزه ضد اطلاعات»، «حوزه اطلاعات به معنای اخص»¹ و «حوزه عملیات» تأکید می‌کند (روزنامه رسمی، شماره: 11237). البته عملیات شامل دو حوزه عملیات اطلاعاتی و ضد اطلاعاتی شده و قسیم اطلاعات و ضد اطلاعات نیست، بلکه ساحتی از کنش

1. لازم به توضیح است که در زمینه دانش، اطلاعات ما نه‌تنها با فقر تئوریک و نظریه‌پردازی مواجهیم بلکه با فقر مفاهیم، اصطلاحات و مفهوم واژگان مواجهیم. بر این اساس ضمن بایستگی نظریه‌پردازی در زمینه دانش اطلاعات لازم است که مفهوم واژگان مناسبی نیز برای تفهیم و تفاهم علمی ساختی شود. «اطلاعات به معنای اعم»، ساحتی از دانش اطلاعاتی است که بنا به اقتضای موضوع خود، در جهت تبیین هنجارهای مرتبط با نهادهای اطلاعاتی و امنیتی و نیازهای این نهادها، شکل می‌گیرد. اطلاعات به معنای اعم، بنا بر شمول موضوعی سه ساحت ضداطلاعات، اطلاعات به معنای اخص و عملیات را در برمی‌گیرد. «اطلاعات به معنای اخص»، ساحتی از دانش اطلاعات به معنای اعم است که در برابر «ضداطلاعات»، مفهوم پیدا می‌کند.

2. حوزه اطلاعات به معنای اخص، مأموریت‌هایی همچون جمع‌آوری و پردازش اطلاعات از حوزه حریف، ایجاد جنگ روانی، جنگ اقتصادی، جریان سازی و براندازی در کشور حریف و ... را بر عهده دارد که بخشی بسیار مهم و اساسی برای هر نهاد اطلاعاتی محسوب می‌شود؛ زیرا بدون وجود این عنصر حیاتی، امکان ایفای نقش اطلاعاتی میسر نیست؛ زیرا توانایی و قدرت حرفه‌ای هر سازمان اطلاعاتی درگرو اشراف اطلاعاتی و تسلط کامل آن، نسبت به جامعه حریف است (هاشمی، 1402: 85-84).

و واکنش‌های مطرح در فعالیت‌های اطلاعاتی به معنای عام را شامل می‌شود. بر این اساس موضوعات مطرح در عملیات، خاستگاه اطلاعاتی و ضد اطلاعاتی، دارد.¹ توجه به این مهم، نشانگر قلمرو و ساحات پژوهش در زمینه اطلاعات به معنای عام است. چنانکه بحث از اطلاعات و ضد اطلاعات از حیث قلمرو تا به آنجا که منجر به اقدامات اجرائی برای عملی کردن برنامه، کنترل و ایجاد وضعیت مؤثر در سوژه منجر نشود، دامن می‌گستراند. حوزه ضد اطلاعات² عبارت است از: مجموعه تلاش‌هایی که برای بازدارندگی، شناسایی تهدیدات و جلوگیری از جمع‌آوری موفق اطلاعات توسط حریف صورت می‌گیرد (پرانکان، 1396: 55؛ آستانا، 1388: 93). در این بین، کنش و واکنش‌های حوزه ضد اطلاعات، به جهت کارکرد حفاظت - محوری از اهمیت زیادی برخوردار است. فعالیت‌های ضد اطلاعاتی، در دو حوزه تدافعی و تهاجمی به سامان می‌رسد (آستانا، 1388: 110-100؛ پرانکان، 1396: 58). بر این اساس، بحث از ضد اطلاعات در دو محور ضد اطلاعات تدافعی³ و ضد اطلاعات تهاجمی⁴ به سامان می‌رسد. فعالیت‌های ضد اطلاعات تدافعی با رویکرد بازدارندگی شامل حفاظت پرسنل و کارمندان، حفاظت فیزیکی تأسیسات و نهادهای اطلاعاتی و حفاظت ارتباطات (حفاظت تجهیزات ارتباطی) است

1. عملیات اطلاعاتی، به مجموعه‌ای از اقدامات عملی که در جهت ایجاد وضعیت مؤثر در یک کیس انجام می‌شود، گویند. عملیات اطلاعاتی با عنوان عملیات مخفی، مشهور است؛ زیرا هویت حامیان و عاملان پنهان است، در شیوه کنش‌گرایانه یا عملیاتی، شاهد مجموعه‌ای از اقدامات اجرائی از قبیل به‌کارگیری نیروها و ابزار برای عملی کردن برنامه و کنترل و ایجاد وضعیت مؤثر در سوژه هستیم (هاشمی، 1402: 91).

2. Counterintelligence.

3. Defensive Counterintelligence.

4. Offensive Counterintelligence.

(آستانا، 1388: 108-110؛ پرانکان، 1396: 141-244). فعالیت‌های ضد اطلاعات تهاجمی شامل مراحل «شناسایی»، «تحقیق و بازرسی»، «تعقیب و مراقبت»، «مصاحبه»، «دستگیری»، «بازجویی»، «فریب»، «نیرنگ (خدعه)»، «جعل و دستکاری»، «عادی سازی و پوشش»، «تظاهر»، «استتار»، «مصادیق خنثی‌سازی: «ضد جاسوسی»، «ضد براندازی»، «ضد تروریسم»، «ضدخرابکاری»، «عملیات روانی» است (آستانا، 1388: 108-100؛ پرانکان، 1396: 257-308). با این توضیحات، ضد اطلاعات تهاجمی کاربرد روش و تکنیک‌های اطلاعات به معنای اخص در راستای کارکرد حفاظت محوری است. ضد اطلاعات تدافعی، دروازه‌بانی با گارد بسته است. حال آنکه ضد اطلاعات تهاجمی، بازی و حمله برای دفاع از دروازه خودی با باور به بهترین دفاع بودن حمله است.

کنش‌ها و واکنش‌ها در حوزه ضد اطلاعات به‌عنوان موضوعی حقوقی در ساحت روایی و ناروایی، نیازمند بررسی است. مسئله این پژوهش مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی در کاربست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی¹ است. توضیح آنکه کاربست قواعد ضد اطلاعات و عملیات‌های ضد اطلاعاتی منجر به ایجاد محدودیت‌هایی از جمله رصد کردن، ورود به حریم خصوصی، دستگیری، بازجویی و ... خواهد شد. چنانکه ممکن است منتهی به آسیب به اشخاص و اموال شود. بررسی مبانی موجه مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی در کاربست و اجرای قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی محور بحث در این پژوهش است. این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل زبانی در کنار

1. تأکید بر زمانه بحران امنیتی بر این اساس است که در میانه چنین بحران‌هایی خطرات و وضعیتی ایجاد می‌شود که حکومت‌ها از ارزش‌ها و الزامات گفتمان حقوق بشر فاصله می‌گیرند. به بیانی، چنین تصور و البته کنش می‌شود که زمانه بحران امنیتی «منطقه الفراغ»، ارزش‌ها و الزامات آمره حقوق بشری است.

توجه به گزاره‌ها و موازین حقوقی به انجام می‌رسد. بر این اساس در مقام گردآوری، روش آن ترکیبی - تلفیقی است. چنانکه در مقام پردازش، تعقلی- انتقادی است.

بر این اساس، پس از تبیین مفهوم مسئولیت شخصی و تأکید بر مسئولیت شخصی افسران اطلاعاتی به مبانی موجه مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی پرداخته می‌شود. چنانکه در ادامه سیر پژوهش از رهگذر مخاطرات حقوق بشری عدم شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی با تأکید بر ارزش‌های رویکرد انتقادی زمیولوژی بر شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی در کاربست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی تأکید می‌شود.

1. مسئولیت کیفری شخص حقوقی؛ گستره و چالش‌ها

مسئولیت¹ مفهوم و واژه‌ای متداول در زبان فارسی با ریشه عربی² است؛ «المَسْؤُولِيَّةُ: ما يكون به الانسان مسؤولاً و مطالباً عن امور او افعال اتاها»، «مسئولیت: به معنای آن است که شخص در برابر انجام کاری یا عملی پاسخگو و مسئول است» (معلوف، 1371: 316). در معنای مسئولیت، تکلیف و وظیفه مندی اشراب شده است (عمید، 1391: ذیل واژه). با این توضیحات، مسئولیت، تکلیف به پاسخگویی است. به تکلیف و تعهد به پاسخگویی در برابر برون‌داد کنش رفتاری مسئولیت گویند (افراسیابی، 1382، ج 2: 100). مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری از جمله اقسام مسئولیت در حقوق است.

مسئولیت کیفری به معنای الزام به پاسخگویی در برابر کنش مجرمانه است. به بیانی، ضمانت

1. Responsibility.

2. این واژه از ریشه عربی «سَأَلَ يَسْأَلُ»، است (فراهیدی، 1409، ج 7: 301؛ ابن منظور، 1414، ج 11: 318)

اجرای تجاوز به حقوق عمومی و اخلاق در نظم عمومی است (لنگرودی، 1383: 642؛ کاتوزیان، 1402، ج 1: 39). این الزام به پاسخگویی، شامل اشخاص حقیقی و حقوقی است. البته بایسته است دو نوع مسئولیت کیفری از هم تفکیک شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و مسئولیت به علت رفتار غیر. مسئولیت به علت رفتار غیر، موضوع مقرر ۱۴۲ قانون مجازات اسلامی است: «مسئولیت کیفری به علت رفتار دیگری تنها در صورتی ثابت است که شخص به‌طور قانونی مسئول اعمال دیگری باشد یا در رابطه با نتیجه رفتار ارتكابی دیگری، مرتکب تقصیر شود». چنان‌که بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در مقرر ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی تأکید شده است؛ «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که کننده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست».

لازم به توضیح است در بحث «مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی در کاربست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی»، مسئولیت این سازمان‌ها به جهت کنشگری غیر که در پژوهش ما همان افسران اطلاعاتی است، مورد بحث است. چنانکه مسئولیت کیفری خود سازمان صرف‌نظر از مسئولیت کیفری در برابر فعل غیر، مطرح است. به مثل ارتکاب جرم در راستای منافع شخص مسئول موضوع مقرر 143 قانون مجازات اسلامی، در تلاش برای ابقای ساختار حاکمیتی با مهندسی اجتماعی، حذف، ترور، شنود و ورود به حریم خصوصی در قالب تجهیز و غیر آن متبلور خواهد شد.¹

1. البته هرچند در تبصره مقرر 20 قانون مجازات اسلامی تصریح شده است که: «مجازات موضوع این ماده، در مورد اشخاص حقوقی دولتی یا عمومی غیردولتی در مواردی که اعمال حاکمیت می‌کنند، اعمال نمی‌شود». با این همه چنانکه به تفصیل توضیح

مسئله مسئولیت شخص حقوقی به‌طور کلی و مسئولیت کیفری شخص حقوقی به‌طور خاص، به جهت ویژگی‌های هستی‌شناسی این شخص با چالش‌هایی روبرو است. این چالش‌ها در باب مسئولیت کیفری شخص حقوقی به‌ویژه بر اساس رویکرد کلاسیک سزادهی در باب هدف کیفر، پررنگتر است؛ زیرا تصور مجازات این شخص آن‌چنان که رنج‌آوری را در پی داشته باشد، دشوار است. توضیح آنکه رنج‌آوری ویژگی ذاتی کیفری است و بدون آن کیفر، کیفر محسوب نمی‌شود (پیوندی، 1403: 34). با این توضیحات شاید در نگاه برخی بحث از مسئولیت کیفری شخص حقوقی همراه با چالش شیوه و حتی امکان کیفر گذاری باشد. با این همه، به نظر می‌رسد عدم امکان اعمال برخی از مجازات‌های اشخاص حقیقی نسبت به شخص حقوقی و سازمان اطلاعاتی در بحث ما، محذوری نسبت به شناسایی اصل مسئولیت کیفری این شخص و سازمان اطلاعاتی ایجاد نخواهد کرد. مسئله این پژوهش اثبات اصل مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی است. کیفیت کیفر گذاری بر اساس اصل تناسب بین کیفر و هستی‌شناسی شخص مورد کیفر تعیین خواهد شد. چنانکه مسئله پژوهش عام و کلی است و اختصاص به نظام حقوقی ایران ندارد. با این همه به انگیزه تولید ادبیات، توسعه و تکمیل گستره نظام مسائل و پژوهش‌های نظام حقوقی ایران در تطبیق دکترین‌های حقوقی به مقرره‌های این نظام نیز به‌نوعی ارجاع می‌شود. این مهم به قصد ظرفیت‌سازی تفسیری برای این مقرره‌ها و شکل‌گیری ادبیات بحث در این نظام حقوقی است. چنانکه در مقام گردآوری از آنجا که این پژوهش بین‌گرایشی است از داده‌های گرایش‌های مختلف حقوق، خاصه حقوق کیفری و به‌طور مشخص حقوق کیفری بین‌الملل استفاده می‌شود.

داده خواهد شد، این تبصره دلالتی بر عدم مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی به‌طور مطلق ندارد.

2. از مبانی مسئولیت شخصی افسران تا زمینه-ساز برای مسئولیت سازمان

بر اساس مقرره 141 قانون مجازات سال 1392: «مسئولیت کیفری، شخصی است». در این میان شاید گمان شود که امر قانونی آمر قانونی، رافع مسئولیت کیفری است. با این همه به نظر می‌رسد در کنش‌گری ستادی و میدانی نهادهای امنیتی و اطلاعاتی، حتی با وجود امر قانونی آمر قانونی، افسران اطلاعاتی، مأمورانی غیر معذورند. به بیانی به صرف وجود فرمان و دستوری که سلسله‌مراتب قانونی و سازمانی را گذرانده باشد، عمل به آن الزامی نیست. چنانکه افسران اطلاعاتی در مواردی می‌توانند بنا به ناروایی دستورات از آن سرپیچی کنند. یادآوری دفاعیات «هرمان گورینگ»، مرد شماره دو هیتلر در جریان محاکمات نورنبرگ بر اهمیت این بحث تأکید می‌کند. وی تأکید می‌کرد که به‌عنوان جزئی از آنچه در زمان خود حکومتی مشروع و قانونی بوده عمل می‌کرده، نه یک دار و دسته جنایتکار. وی تصریح می‌کرد که اتهام توطئه به او تنها در صورتی درست است که بین او و هیتلر توطئه‌ای صورت گرفته باشد (داونپورت، 1386: 65-64). چنانکه این نکته در دفاعیات آدولف آیشمن در اورشلیم، هم مشهود است. وی که افسر اطلاعاتی اس. اس است، تأکید می‌کند مسئولیت فردی ندارد و به‌عنوان بازیگری در ساختار حاکمیتی رایش سوم، به وظایف خود به نحو درستی عمل کرده است. وی تأکید می‌کرد که بر اساس دستورات و دستورالعمل‌های حاکمیتی کنش کرده و حتی اگر نمی‌خواستند افرادی که کشته شده‌اند، کشته می‌شدند. تأکید وی بر این بود که بخش کوچکی از ساختار بوده و مسئولیت فردی ندارد. وی مدعی بود که هیچ کاری را از روی قصد، انگیزه و میل شخصی انجام نداده و همه خواست ساختاری بوده که تعهد و

الزام به تبعیت از آن را داشته است (آرنت، 1399: 312-311).

بازخوانی مسئله در جغرافیای منطق معرفتی و مبانی فلسفی آن بایسته است. این بررسی در ضمن چند فراز به شرح زیر پیگیری می‌شود.

- مختار بودن انسان و اختیارگرایی

انسان موجودی مختار و صاحب اراده است که به دلیل همین اختیار و اراده لازم است که نسبت به کنش‌ها یا عدم کنش‌های خویش پاسخگو باشد. شماری از گزاره‌های قرآنی مؤید اندیشه اختیار و اراده انسان است (سوره انعام آیه 104. سوره اسراء آیه 15. سوره انسان آیه 3. سوره کهف آیه 29. سوره آل عمران آیه 182-181. سوره انفال آیه 52). فیلسوفان اختیار گرا نیز تأکید می‌کنند انسان دارای اختیار و اراده است (کانت، 1384: 157؛ برگسون، 1368: 212). چنانکه بر اساس همین اراده و اختیار، مسئولیت تمامی کنش‌های خویش را بر عهده دارد. نظام کیفر گذاری بر پایه همین اراده انسانی و اختیار وی مفهوم و معنا پیدا می‌کند (کانت، 1384: 162-158). در این میان برخی از حاکمیت‌ها به دلیل فایده‌ای که از جبرگرایی می‌بردند، به‌نوعی حامی و مروج این اندیشه بودند. برخی از گزارش‌های تاریخی مؤید این ادعا است (معروف‌الحسینی، 1371: 174).

- کارگزاران حاکمیتی و لزوم مسئولیت پذیری

بر اساس آموزه‌های اسلامی، کارگزاران حاکمیتی و حتی شهروندان در برابر خویش (ابن بابویه، 1362، ج 2: 565) و خویشان خویش (سوره تحریم آیه 6) و جامعه و آحاد افراد آن دارای مسئولیت هستند. در این منظومه فکری، انگاره مأمور و معذور بودن، پذیرفته شده نیست؛ «و لا تقولن: انی

مُؤَمَّرٌ آمُرُ فَاطَاعُ»، (شریف الرضی، 1414: 427-428)، نهی مندرج در این گزاره به بهترین وجه نشان-دهنده ناروایی انگاره مأمور و معذور بودن است. همچنین در شماری از گزاره‌های روایی به اهمیت مسئولیت اشاره شده است؛ (طوسی، 1414: 246) چنانکه در گزاره «وَقَالَ عِ كُلكُمْ رَاعٍ وَ كُلكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَ الْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَ هُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»¹، به اصل مسئولیت همگانی و مسئولیت حاکمان تصریح شده است. برخی از متفکران اندیشه سیاسی بر مسئولیت شخصی انسانی حتی در زمانه دیکتاتوری نیز تأکید می‌کنند (آرنت، 1402: 51-17).

- بایستگی توجه به نظم و سلسله‌مراتب

در این میان در کنار اشاره به اراده، آزادی، اختیار و مسئولیت انسانی نظم و رعایت سلسله‌مراتب در سازمان‌های اطلاعاتی و نظامی اهمیتی حیاتی دارد. بر این اساس رعایت این مهم به نحو حداکثری بایسته است. این مهم اقتضای درک عقل و بنای خردمندان در باب حفظ نظم سازمانی است. البته این مسئله به معنای تبعیت بی‌چون و چرا از سازمان نیست. شعار ابداعی هاینرش هیملر؛ فرمانده اس‌اس، برای افسران اس‌اسی که: «شرف من وفاداری من است.» یا «فخر من وفاداری من است.» (آرنت، 1398: 72). تنها در حاکمیتی توتالیتر که در پی تحقق استعاره ماشین بودن سازمان است، معنادار است. با این توضیحات، افسران اطلاعاتی به‌عنوان انسانی آزاد و دارای اراده و اختیار در برابر کنش‌های خویش دارای مسئولیت هستند. بر این اساس هم باید پاسخگو باشد. چنانکه در این

1. «به‌راستی که همه شما حافظ و سرپرستید و همه شما جوابگوی مردم زیردست خود هستید. چنانکه حاکمی که بر مردم حکومت دارد، در برابر ایشان مسئولیت دارد» (دیلمی، 1412، ج 1: 184).

میان رعایت سلسله‌مراتب و نظم سازمانی بایسته است. البته در مواردی که افسر اطلاعاتی دستورات محوله را خلاف قانون بداند. لازم است ضمن امتناع، مراجع نظارتی را در جریان بگذارد. به بیانی، فهم این مسئله و احساس تعارض با وظایف و مسئولیت‌های بشری و انسانی بر عهده خود افسران اطلاعاتی است. البته این مسئولیت شخصی افسران، رافع مسئول کیفری سازمان با مبانی موجه پیش‌رو نیست.

3. تئوری‌های توجیه‌کننده مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی:

در مقرره ۱۹ پیشنویس مواد راجع به مسئولیت دولتها برای اعمال متخلفانه بین‌المللی¹ که توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل (ILC)² در سال 1976 تدوین شده است، بر مسئولیت کیفری دولت تأکید شده بود (A/56/10). در صدر مقرره نوزده تصریح شده بود: «جنایات بین‌المللی و خطاهای بین‌المللی»³. البته در تصویب متن نهایی در سال 2001 «جنایات بین‌المللی»، به «نقض جدی تعهد ناشی از یک قاعده آمره»⁴، تبدیل شد (A/RES/56/83) با این توضیح، مسئولیت کیفری دولتها پشتوانه صریح تقنینی در اسناد بین‌المللی ندارد. هرچند نقض جدی قواعد آمره توسط دولت به‌ویژه در حوزه حقوق بشر، ایشان را متحمل مسئولیت می‌کند. این مسئله در فرآیند به سامان رسیدن این پژوهش مورد توجه قرار خواهد گرفت. چنانکه بر اساس فصل هفتم منشور ملل متحد، به‌ویژه مقرره 41 و 42 منشور نیز امکان در نظر گرفتن ضمانت اجرایی برای آن وجود دارد (UN/Department of Public

1. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.

2. International Law Commission.

3. International crimes and international delicts.

4. Serious breach of obligations arising from a peremptory norm.

(Information, 2015). مثلاً در نسل‌کشی، اعدام‌های فراقضایی، قتل، شکنجه، آدم‌ربایی، آپارتاید و بیوتروریسم که نقض جدی قواعد آمره حقوق بشر است، صلاحیت جهانی برای برخورد با دولت متخلف وجود دارد. چنانکه صلاحیت سرزمینی و شناسایی حق حکمرانی دولت‌ها نسبت به نقض اساسی حقوق بشر محدود است (هاشمی، 1396: 77-78).

به نظر تقریر برخی از اصول پذیرفته شده در حقوق کیفری، می‌تواند به‌نوعی توجیه‌کننده و زمینه‌ساز مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی باشد. چنانکه اصل انتساب عاریتی مسئولیت¹، اصل مسئولیت به جهت سیاست کلان و خطمشی² و اصل مسئولیت به جهت اقتدار فرماندهی و سلسله‌مراتب سازمانی (تئوری مغز متفکر³) که به‌نوعی زمینه و مستند قانونی نیز در نظام حقوق کیفری ایران دارد، از جمله این اصول است.

- اصل انتساب عاریتی مسئولیت

اصل انتساب عاریتی مسئولیت کیفری، مبتنی بر دکترین «مجرمیت عاریتی» است که دانشیان حقوق کیفری از آن برای کیفر گذاری معاونت در جرم بهره برده‌اند (اردبیلی، 1393، ج 2: 120). بر این اساس معاون جرم، عنوان مجرمیت را از مباشر به عاریت می‌گیرد. با این توضیحات شخص حقوقی، مجرمیت خویش را از کارگزاران حقیقی مجرم و متخلفش به عاریت خواهد گرفت. در راستای همین اصل، در نظریه مشورتی مستند به مقرره 143 قانون مجازات اسلامی تصریح شده است که صرف‌نظر از این‌که شخص حقیقی دارای مسئولیت کیفری باشد و نتیجتاً قابل مجازات و یا این‌که قابل مجازات نباشد، شخص حقوقی یا شرکت تجاری در صورت انتساب رفتار مجرمانه به وی قابل

1. Vicarious Liability Principle.

2. Policy Theory.

3. Brain Theory.

مجازات است. هویت جداگانه شخص حقوقی، عدم اناطه مسئولیت کیفری شخص حقوقی به مسئولیت کیفری شخص حقیقی از جمله مستندات این انگاره برای مبرهن کردن مسئولیت شخص حقوقی است. البته در مقابل برخی بر این باورند که مجرمیت در واقع از آن مباشر است و صرفاً بخشی از مسئولیت کیفری به شخص حقوقی به عاریه داده می‌شود. ایشان توضیح می‌دهند که قانون‌گذار در مقررده مورد بحث درصدد تأسیس اصل مجرمیت عاریه است. بر اساس مقتضای این اصل، امکان انتساب مسئولیت کیفری به شخص حقوقی بدون اینکه قابل انتساب به شخص حقیقی نباشد وجود ندارد (نشست قضائی، نشست 10485 - 1403).

بر اساس اصل انتساب عاریتی مسئولیت کیفری، در فرضی که افسران سازمان اطلاعاتی مرتکب جرم و تخلفی شوند، در کنار مسئولیت شخصی خود افسران¹، سازمان اطلاعاتی نیز مسئولیت کیفری دارد.

- اصل مسئولیت به جهت سیاست کلان و خطمشی

اصل مسئولیت کیفری به جهت سیاست کلان و خطمشی، مبتنی بر شناسایی و استقلال شخص حقوقی از کنندگان و کارگزاران آن است. در این رویکرد بحث از کیفر گذاری مستقل نه عاریتی برای سازمان است. تا به جایی که کارگزاران نیز به جهت سیاست‌های کلان، رویه و خطمشی شخص حقوقی و در راستای نیل به آن مرتکب جرم و تخلف شده‌اند. در این دکترین خطمشی سازمانی به مثابه رکن معنوی جرم است (Wells, 2001: 155).

به نظر مقررده 747 قانون مجازات اسلامی یا همان مقررده نوزدهم قانون جرائم رایانه‌ای می‌تواند به نوعی با همین اصل خطمشی، تفسیر و

1. مبانی موجه مسئولیت شخصی افسران اطلاعاتی در همین پژوهش و در ذیل بحث از «از مبانی مسئولیت شخصی افسران تا زمینه‌سازی برای مسئولیت سازمان»، به تفصیل مورد بحث قرار گرفت.

تبیین شود؛ «...چنانچه جرائم رایانه‌ای به نام شخص حقوقی و در راستای منافع آن ارتکاب یابد، شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود» (روزنامه رسمی، شماره: 18742). البته از آنجا که کارکنان، مقهور خطمشی سازمان هستند به‌نوعی می‌شود مقرر 128 قانون مجازات اسلامی را همسو با این اصل دانست؛ «هرکس از فرد نابالغ به‌عنوان وسیله ارتکاب جرم مستند به خود استفاده کند به حداکثر مجازات قانونی همان جرم محکوم می‌شود». مجازات سبب و عدم مجازات مباشر در این مقرر به جهت این است که مباشر نابالغ مقهور قصد و اراده سبب است. همچنان که کارگزار مقهور اراده سازمان است.

با این توضیحات، در مواردی که افسران اطلاعاتی به نام و در راستای منافع سازمان مرتکب تخلف و یا جرمی شوند، سازمان مسئولیت کیفری دارد. توضیح آنکه کار ویژه سازمان اطلاعاتی، تأمین امنیتی است که مرجع آن ثبوت و بقای ساختار سیاسی است. در همین راستا، سیاست‌گذاری سازمانی و خطمشی آن به‌نوعی مانع‌افساز کنش افسران اطلاعاتی است. بر همین اساس در فرض ارتکاب جرم و تخلف از جانب افسران اطلاعاتی، در فرض همسویی کنش ایشان با سیاست‌های کلان و خطمشی سازمان، نه‌تنها ایشان مسئولیت کیفری شخصی دارند بلکه سازمان نیز به جهت خطمشی خویش دارای مسئولیت کیفری است. به‌نوعی می‌شود ذیل مقرر 143 قانون مجازات در اینجا نیز تطبیق داد؛ «شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که کننده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود». با این توضیحات، افسران سازمان اطلاعاتی در فرضی که در راستای خطمشی سازمان اطلاعاتی مرتکب جرمی شوند، سازمان نیز مسئولیت کیفری دارد. البته سازمان اطلاعاتی برای مصونیت از این انتساب مجرمیت و رهایی از

مسئولیت کیفری، اراده کنترل افسران خویش را دارد. لازم به توضیح است سازمان‌های اطلاعاتی به جهت خطمشی مبتنی بر پنهان پژوهی و سیاست‌های حفاظتی، در معرض نظارت و کنترل افکار عمومی جامعه نیست. این مسئله در فرض خلأ نظارتی مناسب، ممکن است منجر به تعدی به حقوق شهروندان عادی شود. بر همین اساس، شناسایی مسئولیت کیفری سازمان تضمین‌کننده اهتمام سازمانی به نظارت بر افسران است.

- اصل مسئولیت به جهت اقتدار فرماندهی و سلسله‌مراتب سازمانی (تئوری مغز متفکر)

تئوری مغز متفکر، بر این پایه استوار است که مدیران عالی شخص حقوقی، تجسم عینی و حقیقی آن شخص هستند. در این رویکرد، اگر مدیران عالی-رتبه کنشی انجام دهند در حقیقت به‌مثابه این است که شخص حقوقی آن را انجام داده است. بر این اساس، شخص حقوقی به جهت کنش مدیران عالی-رتبه خویش مسئولیت کیفری دارد؛ زیرا ساختار و اساسنامه شخص حقوقی به ایشان این موقعیت کنترلی و برابر بودن با خود شخص حقوقی را داده است (کلارسون، 1390:232). این اصل می‌تواند به‌نوعی مبنای تقنین مقررده یک قانون «تعزیرات حکومتی امور بهداشتی و درمانی» که در فرض ایجاد مؤسسات پزشکی غیرمجاز توسط اشخاص فاقد صلاحیت، حکم به تعطیلی مؤسسه و ضبط کلیه ملزومات مؤسسه به نفع دولت داده است باشد (روزنامه رسمی، شماره 12842).

با توجه به موضوع پژوهش از این اصل به «اصل مسئولیت به جهت اقتدار فرماندهی و سلسله‌مراتب سازمانی» تعبیر شد. این مسئله به جهت اقتضای فعالیت در سازمان اطلاعاتی، اهمیت رعایت سلسله‌مراتب سازمانی و اقتدار مدیران تصمیم‌گیر است. به نحوی که صفوف و هسته‌های جزئی‌تر ملزم به تبعیت از ستاد سازمانی بر اساس

سلسله مراتب هستند. با این توضیحات، در فرض تخلف و ارتکاب جرم در سازمان توسط مدیران عالی رتبه در کنار مسئولیت کیفری شخصی ایشان، سازمان اطلاعاتی نیز دارای مسئولیت کیفری است. مناقشه تمسک به این نظریه برای شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی در این است که فقط در فرض ارتکاب تخلف و جرم از جانب مدیران عالی رتبه ستادی، مسئولیت کیفری سازمان تثبیت می شود. حال آنکه جرم افسران میدانی به جهت درگیری های عملیاتی و فعالیت های اطلاعاتی مبتنی بر پنهان پژوهی محتمل تر است.

با این همه به نظر می رسد که این تئوری ها شاید برای انتساب مسئولیت به سازمان های اطلاعاتی ناکافی باشد؛ زیرا به نوعی متناسب با پارادایم محافظه کارانه و مبتنی بر گفتمان تعریف جرم به مثابه فعل تقنینی دولت و قدرت حاکمه است. در این میان، حاکمیت ها بسته به دکترین امنیت ملی خود تمایل چندانی به شناسایی مسئولیت کیفری ساختار اطلاعاتی خویش ندارند. به ویژه در حوزه ضد اطلاعات که به نوعی با بقا و ثبات حاکمیتی رابطه مستقیمی دارد. ان.سی. آستانا از مقامات سرویس پلیس هند با اذعان به اینکه کاربرت قواعد و تکنیک های ضد اطلاعات ممکن است منجر به تجاوز به حریم خصوصی شهروندان و تعدی به قانون شود، آن را با توجه به ضرورت های امنیتی تجویز کرده است. چنانکه توصیه می کند قوانین متعارض با کاربرت تکنیک های ضد اطلاعات اصلاح شود (آستانا، 127-128:1388).

به نظر مبانی جرم شناسی به ویژه گفتمان جرم شناسی انتقادی ظرفیت قابل اعتنائی در تئوریزه کردن مسئولیت کیفری دولت به نحو کلان و مسئولیت کیفری سازمان های اطلاعاتی در کاربرت قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی به نحو خاص داشته باشند. چنانکه توجه به الزامات حقوق بشری توجیه کننده مسئولیت کیفری نهادهای

اطلاعاتی در راستای مبرهن کردن مسئولیت این نهادها بایسته است.

4. الزامات حقوق بشری توجیه‌کننده مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی:

حقوق بشر، به آزادی که تمام افراد باید در رابطه با سایر افراد یا دولت‌ها برخوردار باشند گفته می‌شود. از زمان پایان جنگ جهانی دوم، اصولی که این حقوق بر آن مبتنی است با حمایت و مواضع صریح سازمان ملل متحد یا سازمان‌های منطقه‌ای نظیر شورای اروپا از اهمیت قابل‌توجهی برخوردار شده است (تاموشات، 102:1386-100). در حال حاضر حقوق بشر شامل حقوق و آزادی‌هایی است که افراد حق برخورداری از آن را دارند که مهم‌ترین این حقوق عبارت‌اند از: حق برخورداری از سلامت جسمی و روانی، آزادی رفت‌وآمد، آزادی در زندگی خصوصی، آزادی مذهبی، آزادی افکار، آزادی تشکیل اجتماعات و انجمن‌های مسالمت‌آمیز، حق برابری، حق مالکیت، توجه به آمال و آرزوهای افراد و حق مشارکت در زندگی سیاسی. مجمع عمومی سازمان ملل بر رعایت حقوق بشر در هر حال حتی زمان مخاصمات تأکید می‌کند. اعلامیه جهانی حقوق بشر از مهم‌ترین اسناد حقوق بشری در مناسبات بین‌المللی است (وری، 1391: ذیل واژه). این اعلامیه به‌منظور پایه‌ریزی و برقراری یک سنجه مشترک در زمینه رعایت حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تهیه و در 10 دسامبر 1948 به‌وسیله مجمع عمومی به تصویب رسید (تاموشات، 102:1386؛ ضیائی بیگدلی، 1385: 276) جایگاه اعلامیه باعث شده در چارچوب سازمان ملل، تمام ارکان سازمان، در تصمیم‌گیری‌ها به آن توجه ویژه داشته باشند (پلینو، 1384: 428 - 427). امروزه مفاد اعلامیه حقوق بشر و ارزش‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر به قواعد عام‌الشمول تبدیل شده است. چنانکه برای کشورهایایی که به پذیرش

این اسناد و معاهدات نیز تن نداده اند، الزاماتی در پی داشته و الزام آور است. این درجه الزام، در موارد و زمینه هایی به سطح قواعد آمره رسیده است (بیگدلی، 1385: 276؛ قربان نیا، 1378: 304). به جهت همین آمریت ارزش-ها و قواعد حقوق بشری، عدول از آن برای هیچ دولتی روا نیست (براونلی، 1396: 815). با این توضیحات ممکن است کاربرد قواعد ضد اطلاعات به ویژه تکنیک های تهاجمی در ساحتی با ارزش های نظام بین المللی حقوق بشر در تعارض و یا تزاحم باشد.¹ به مثل در فرآیند «تحقیق و بازرسی»، «تعقیب و مراقبت»، «دستگیری»، «بازجویی» و «فریب»، حریم خصوصی، کرامت انسانی و آزادی های اساسی شهروندان در معرض خطر نقض جدی قرار می گیرد.

در این میان ممکن است فهمی از چشم انداز دولت محور در زمینه حقوق بشر²، در بازه میان کنش مانع شکل گیری مسئولیت کیفری دولت و سازمان های دولتی شود. توضیح آنکه برخی بر این باورند که توجه به رویکرد و چشم انداز دولت-محور در تبیین حقوق بشر ضرورتی بایسته است؛

1. تعارض و تزاحم دو اصطلاح واژه در اصول استنباط اسلامی است که در حقوق موضوعه و فهم و تحلیل مقرره های حقوقی نیز کاربرد دارد. در فرض تعارض، مضمون دو یا چند گزاره لفظی مانند مقرره های قانونی با یکدیگر تنافی و ناسازگاری دارند و مضمون یک گزاره مدلول گزاره یا گزاره های دیگر را نمی-کند به گونه ای که جمع بین مفاد آنها ناممکن است (محقق خراسانی، 1409: 437. مظفر، 1400، ج 2: 210. نائینی، 1368، ج 2: 501) چنانکه تزاحم در جایی است که در زمان اجراء، امکان جمع بین مفاد دو یا چند مقرره وجود ندارد (نائینی، 1368، ج 1: 317. صدر، 1417، ج 7: 26. حیدری، 1412: 299. حکیم، 1418: 350). بر این اساس، متعارضین در جایی است که تنافی و ناسازگاری مضمون دو یا چند گزاره لفظی مانند مقرره های قانونی، مربوط به مقام قانون گذاری باشد اما اگر این ناسازگاری، مربوط به زمان اجراء مفاد دو یا چند مقرره یا گزاره باشد، تزاحم وجود دارد (خویی، 1417، ج 3: 206).

زیرا با توجه به رویه تاریخی حکمرانی حاکمیت‌ها، دولت‌ها در زمان تعارض منافعشان با منافع دیگران و آموزه‌های حقوق بشر، تمایل دارند که حقوق بشر را نادیده انگارند. بر این اساس بایسته است که به دولت‌ها و حاکمیت‌ها اجازه داده شود که استانداردهای خود را از حقوق بشر اعلام کرده و چون خود به اختیار و با در نظر داشتن استانداردهای مذهبی، ملی و امنیتی موردنظرشان آن را اعلام می‌کنند، به آن وفادارتر هستند و دورویی اقدام و اعلان را شاهد نیستیم (اچ. مور، 1384).

البته به نظر می‌رسد که چشم‌انداز دولت‌محور در زمینه حقوق بشر به هیچ‌وجه نافی مسئولیت‌گیری دولت و سازمان‌های دولتی از جمله سازمان اطلاعاتی در برابر نقض حقوق اساسی بشر نیست؛ زیرا تعهد دولت‌ها و حکمرانی در برابر حقوق بشر تعهدی عام¹ است. بر این اساس، دولت‌ها نه تنها در برابر مردمانشان بلکه در برابر دیگر دولت‌ها نیز تعهد به پایبندی به حقوق بشر را دارند. دولت در فرض نقض حقوق بشر، در برابر همگان مسئول است. چنانکه این تعهد مبتنی بر رفتار متقابل بین دولت‌ها نیست. مجمع عمومی سازمان ملل در بند ب مقرره 50 قطعنامه «مسئولیت دولت‌ها در قبال اعمال غیرقانونی بین‌المللی»، بر عام بودن مسئولیت و تعهد دولت در برابر حقوق بنیادین بشر تأکید کرده است.² با این توضیحات، اگر کاربست قواعد ضد اطلاعات توسط سازمان اطلاعاتی منجر به نقض حقوق بشر شود، گذشته از مسئولیت‌گیری شخصی افسران بزه‌کار، سازمان اطلاعاتی نیز مسئولیت‌گیری دارد. خاصه آنکه حتی در فرض الزام به فعالیت‌های ضد اطلاعاتی، به نظر می‌رسد که در مقام کنش ضدی،

1. Eraga Omnes.

2. Countermeasures shall not affect: b) Obligations for the protection of fundamental human rights; (A/RES/56/83, Article 50)

رویکرد ضد اطلاعات تهاجمی نوعی زیاده‌روی است. به بیانی قدر متیقن از ادله تجویزکننده فعالیت‌های ضد اطلاعاتی، ضد اطلاعات تدافعی است. بر این اساس در مقام ضرورت اکتفا به قدر متیقن ضروری است؛ زیرا «الضرورات مقدره بقدرها» (کاشانی، 1404: 5؛ مغنیه، 1421، ج 4: 394). بر این اساس در مواردی که ضرورت، اضطرار و حتی اکراه باعث شکل‌گیری اباحه یا حرمت ثانویه می‌شود، استمرار این حکم ثانویه و گستره شمول آن بسته به استمرار و گستره عناوین سابق و درجه و میزان آن دارد. چنانکه در صورت ضرورت و اضطرار یا اکراه، باید سعی شود که رویه‌ای اتخاذ شود که پیامد کمتری دارد؛ «المضطر إلی ارتکاب أحد محظورین یرتکب أقلهما بأساً» (کاشانی، 1404: 23). به مثل برجسبزی برای پیشبرد اهداف ضد اطلاعاتی علاوه بر نقض حق بر نام نیک نه‌تنها کنترلی ایجاد نمی‌کند بلکه خود جرم‌زا است. چنانکه کاربست بیش‌ازحد و خلاف ضابطه عناوین تبلیغ علیه نظام، ارتباط با بیگانگان و کشورهای معاند در کیفرخواست‌های صادره، برجسبزی را تقویت می‌کند.

شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی، منجر به تعهد و مراقبت ایشان در بازه میان کنش برای پاسداشت حقوق شهروندان خواهد شد. چنانکه عدم شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی، منجر به مخاطرات حقوق بشری و آسیب اجتماعی می‌شود.

5. نظریه مختار: مسئولیت کیفری بر مبنای الزامات جرم‌شناسانه رویکرد زمیولوژی

بحث از مسئولیت دولت با گفتمان و ادبیات جرم-شناسی کلاسیک به نظر غیر منتج است؛ زیرا جرم، فعل یا ترک فعلی است که قوانین داخلی به اعتبار ضمانت اجرای دولتی و حاکمیتی آن را

جرم تلقی کرده‌اند.¹ بر این اساس، انتظار جرم-انگاری و اثبات امکان شناسایی مسئولیت کیفری دولت‌ها از طریق قوانین داخلی ایشان بیهوده است. چنانکه دولت‌ها بر اساس منافع و مصالح خویش با خلق دیگری کجرو و در جهت کنترل ایشان اقدام به قاعده آفرینی می‌کنند (گوردون، 1388: 620؛ گیدنز 1393: 162). با این توضیح بایسته است با شیفت پارادایمیک، ادبیات و پارادایم جرم‌شناسی کلاسیک که بحث از مسئولیت کیفری دولت را در درون مقرره‌های نظام‌های حقوقی داخلی جستجو می‌کنند، کنار گذاشته شود. در این میان، به نظر می‌رسد رویکردهای جرم‌شناسی انتقادی خاصه مکتب زمیولوژی پتانسیل بالایی برای توجیه مسئولیت کیفری دولت دارد. زمیولوژی با ریشه یونانی برگرفته از ریشه زمیا است. رویکرد زمیولوژی بررسی آسیب‌های جدی ناشی از تصمیمات سیاسی و اجتماعی را در قیاس

1. در مقرره دوم قانون مجازات اسلامی تصریح شده است: «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است جرم محسوب می‌شود». در این تعریف، مفهوم جرم سنج‌ای عینی ندارد و بسته به کیفر گذاری و مجازات از جانب قدرت حاکمه دارد. حال انتظار اینکه دولت به مفهوم عام و قدرت حاکمه، خویش و ساختارهای حاکمیتی‌اش به ویژه سازمان‌های امنیتی متبوعش را در معرض کیفر و مجازات قرار دهد، منطقی نیست. این اشکال بر تعریف ضمنی جرم در قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ نیز وارد است؛ «هیچ عملی را نمی‌توان جرم دانست مگر آنچه که به موجب قانون جرم شناخته شده» (روزنامه رسمی، 1304/10/23، کمیسیون عدلیه). چنانکه در قانون «قانون مجازات عمومی ۱۳۵۲» (روزنامه رسمی، شماره: 8281) «قانون راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱» (روزنامه رسمی، شماره: 10988) و «قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰»، (روزنامه رسمی، شماره: 13640) نیز همین تعریف تکرار شده و البته مورد مناقشه است. در مقابل این نگاه برخی ضمن نفی سنجه قانونی برای تعریف جرم، آن را فعل و یا ترک فعلی تعریف می‌کنند که وجدان و آگاهی عمومی را جریحه‌دار می‌کنند (دورکیم، 1359: 87). براساس این تعریف، فعل و یا ترک فعل دولت که منتهی به جریحه‌دار شدن وجدان عمومی جامعه شود، هرچند جرم‌انگاری نشده باشد، نیز جرم محسوب می‌شود. این فهم تسهیل‌کننده مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی و دولت است.

با ارتکاب بزه فردی در اولویت مطالعه قرار می‌دهد. جرم‌شناسی زمیولوژی ادبیاتی را تئوریزه می‌کند که زمینه‌ساز و تسهیلگر شناسایی مسئولیت کیفری دولت به معنای عام و قوای حاکمیتی در سطح فروتر و سازمان‌های دولتی است. توضیح آنکه مکتب زمیولوژی با تأکید بر لزوم مطالعه و بررسی آسیب‌های اجتماعی بدون نظر داشت وصف مجرمانه آن آسیب‌ها، زمینه‌ساز بررسی و نقد فعل و ترک فعل‌های آسیب‌زای نهاد دولت و سازمان‌های دولتی را فراهم می‌کند (میرخلیلی، 1402: 141).

این مسئله، زمینه‌ساز توسعه مفهوم مسئولیت کیفری و شکل‌گیری ادبیات مسئولیت دولت به معنای عام و نهادهای دولتی به نحو خاص است. در این رویکرد ممکن است نظم حقوقی موجود با مشروعیت دادن به ساختارهای حاکمیتی از جمله نهادهای امنیتی و اطلاعاتی، خود زمینه‌ساز نقض حقوق انسانی و جرائم با ماهیت تعدی به حقوق بشر شود. به همین جهت حتی اگر دولت‌ها به اقدامات به‌ظاهر قانونی نهادهای اطلاعاتی که منجر به تعدی به حقوق اساسی انسان‌ها می‌شود، وصف مجرمانه نداده باشند، این اوصاف مجرمانه است و دولت و سازمان دولتی در برابر آن در فرض وجود امر قانونی، امر قانونی مسئولیت کیفری دارد.

بر این اساس، این پژوهش بر پایه ارزش‌های رویکرد جرم‌شناسانه زمیولوژی، بی‌اعتنایی سازمان‌های اطلاعاتی به حقوق بشر با توجه اقدامات ضد اطلاعاتی و ضد جاسوسی را مخاطره-آمیز دانسته و گذشته از مسئولیت شخصی افسران اطلاعاتی، پیشنهاد شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی و در پی آن مجازات متناسب برای سازمان را می‌دهد. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی به‌نوعی از نقض حقوق بشر و به خطر انداختن حریم و کرامت انسانی توسط این نهادها پیشگیری خواهد کرد.

با این توضیحات به نظر می‌رسد که قاعده عقلی لا ضرر و لزوم دفع ضرر محتمل مبنای مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی است. از جمله قواعدی که در فقه اهمیت و نقش چشمگیری دارد، قاعده «لا ضرر و لا ضرار» است که فروع فقهی متعددی بر آن مبتنی است؛ توضیح آن‌که این قاعده از مشهورترین قواعد فقهی است که در تمام ابواب فقه به آن استناد می‌شود. بر این اساس دانشیان فقه در تبیین این قاعده از جهت مستندات و مفاد، دست به تألیف و تصنیف زده‌اند. از جمله مهم‌ترین آثار تألیف شده در مورد این قاعده، رساله‌ای است که شیخ مرتضی انصاری به نگارش درآورده است (انصاری، 1414: 109). البته دانشیان فقه در فقه‌پژوهی‌های خود از دیرباز به آن توجه داشته‌اند. در کتاب «فقه الرضا»، به این قاعده استناد شده و در بحث از شفعه و حق اخذ به شفعه تأکید می‌شود که اخذ به شفعه بر پایه اصل «لا ضرر» است و نباید مستمسکی برای اضرار شود؛ «و لا ضرر فی شفعه و لا ضرار» (امام رضا، 1406: 264). برخی از دانشیان فقه با گزاره «لا ضرر و لا ضرار فی الدین»، از این قاعده تعبیر کرده‌اند (کاشانی، 1404: 4). چنانکه برخی گزارش می‌دهند که استناد فقیهان به قاعده لا ضرر، به حد شیاع رسیده است؛ «قد شاع استدلال الفقهاء فی کثیر من المسائل الفقہیة بنفی الضرر و الضرار» (نراقی، 1375: 43). بر اساس مفاد این قاعده حکم شرعی که منجر به ضرر و مخاطره به دیگران شود، مبنایی برای فعلیت ندارد (هاشمی، 1404: 93-89). بر این اساس عدم نظر گرفتن مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی، منجر به ضرر و مخاطره شدید حقوق بشری خواهد شد که بر اساس این قاعده ناروا است.

چنانکه «قاعده دفع ضرر محتمل» یا «وجوب دفع ضرر محتمل»، از جمله مبانی مجوزه شناسایی

مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی با رویکرد آسیب شناسانه زمیولوژی است. بر اساس مفاد این قاعده، دفع ضرر احتمالی واجب و بایسته است. درک عقل از جمله مهم ترین مستندات این قاعده است. در فرض احتمال ضرر چه دنیوی باشد و چه اخروی، درک عقل از جمله ادله و مستندات بایستگی دفع و دوری از آن است؛ «سواء كان ذلك الضرر المحتمل دنیویاً أم أخرویاً» (بحرانی، 1426: 77).

ممکن است برای مبرهن کردن مفاد قاعده، گذشته از درک عقل به فطری بودن آن استناد کرد. با این توضیح که دفع ضرر و زیان احتمالی در فرض قابل اعتناء بودن ضرر و زیان حکم و واکنشی فطری است. چنانکه نه تنها انسان بلکه حیوانات هم در شرایط خطر احتمالی به طور غریزی از آن اجتناب می کنند (اصفهانی، 1429، ج 4: 91).

جایگاه این قاعده در قانون گذاری و نظام حقوقی معاصر کشور ما کم رنگ است. بایسته است با توجه به این قاعده، دانشیان حقوق زمینه را برای قانون گذاری پیشگیرانه مبتنی بر مسئولیت پیشگیرانه دولت و آحاد شهروندان در ساحت های مدنی و کیفری فراهم آورند. چنانکه ضروری است در تفسیر و اجرای قوانین نیز به مسئولیت های پیشگیرانه دولت و شهروندان توجه شود. لازم به توضیح است که مسئولیت پیشگیرانه مسئولیتی پیشا کنشی است، نه مسئولیت مبتنی بر تأثیرات و آثار کنش شهروند مکلف. با استناد به این اصل بر لزوم غربالگری خون و آزمایش های غربالگری با استانداردهای تست های HIV، در آزمایش های بدو ازدواج تأکید می شود (هاشمی، 1404: 100-102). به نظر این اصل را می شود به نوعی مبنای مقرره بیست و سوم «قانون حمایت از خانواده» 1391، (روزنامه رسمی، شماره: 1160) و تبصره آن دانست. چنانکه در مقرره هفت

«آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت خانواده» (روزنامه رسمی، شماره: 100 / 72603 / 9000) نیز به همین فهم احتیاطی مبتنی بر مسئولیت پیشگیرانه، توجه شده است. با این توضیحات شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی به‌ویژه در کاربست قواعد ضد اطلاعات تهاجمی که به نسبت ضرورتی ندارد، مبتنی بر مسئولیت پیشا کنشی دولت قانون‌گذار و اقتضای پیشگیری از آسیب‌ها و مخاطراتی است که ممکن است توسط نهادهای اطلاعاتی و با توجیه امنیت و حفظ نظام سیاسی رخ دهد.

فرجام سخن

حوزه ضد اطلاعات مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی که برای بازدارندگی، شناسایی تهدیدات و جلوگیری از جمع‌آوری موفق اطلاعات توسط حریف صورت می‌گیرد. فعالیت‌های ضد اطلاعاتی، در دو حوزه تدافعی و تهاجمی به سامان می‌رسد. مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی در کاربست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی، موضوع پژوهشی است که مسئله آن بررسی مبانی موجه مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی در کاربست و اجرای آن قواعد در زمانه بحران امنیتی است. بر اساس برون‌داد این پژوهش، موارد ذیل که به‌نوعی از حیث ماهیت شماری از یافته‌های عینی پژوهش یا تحلیل و پیشنهاد مرتبط است، به شرح ذکر می‌شود:

1. مسئولیت مفهوم واژه‌ای متداول در زبان فارسی با ریشه عربی است. مسئولیت کیفری به معنای الزام به پاسخگویی در برابر کنش مجرمانه است. به بیانی ضمانت اجرای تجاوز به حقوق عمومی و اخلاق در نظم عمومی است. این الزام به پاسخگویی شامل اشخاص حقیقی و حقوقی است.

2. افسران اطلاعاتی به عنوان انسانی آزاد و دارای اراده و اختیار در برابر کنش‌های خویش دارای مسئولیت هستند. بر این اساس هم باید پاسخگو باشد. البته این مسئولیت شخصی افسران رافع مسئولیت کیفری سازمان با مبانی موجه پیشرو نیست.

3. برخی از اصول پذیرفته شده در حقوق کیفری می‌تواند به نوعی توجیه کننده و زمینه ساز مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی باشد. چنانکه اصل انتساب عارضیتی مسئولیت، اصل مسئولیت به جهت سیاست کلان و خطمشی و اصل مسئولیت به جهت اقتدار فرماندهی و سلسله مراتب سازمانی تئوری مغز متفکر، از جمله این اصول است.

4. به نظر می‌رسد تئوری‌های کلاسیک برای انتساب مسئولیت به سازمان‌های اطلاعاتی ناکافی باشد؛ زیرا به نوعی متناسب با پارادایم محافظه کارانه و مبتنی بر گفتمان تعریف جرم به مثابه فعل تقنینی دولت و قدرت حاکمه است. در این میان حاکمیت‌ها بسته به دکترین امنیت ملی خود تمایل چندانی به شناسایی مسئولیت کیفری ساختار اطلاعاتی خویش ندارند. به ویژه در حوزه ضد اطلاعات که به نوعی با بقا و ثبات حاکمیتی رابطه مستقیمی دارد.

5. به نظر گفتمان جرم شناسی انتقادی ظرفیت قابل اعتناتری در تئوریزه کردن مسئولیت کیفری دولت به نحو کلان و مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی در کاربست قواعد ضد اطلاعات در زمانه بحران امنیتی به نحو خاص داشته باشند. چنانکه توجه به الزامات حقوق بشری توجیه کننده مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی در راستای مبرهن کردن مسئولیت این نهادها بایسته است.

6. دولت‌ها نه تنها در برابر مردمانشان بلکه در برابر دیگر دولت‌ها نیز تعهد به پایبندی

به حقوق بشر را دارند. دولت در فرض نقض حقوق بشر در برابر همگان مسئول است. چنانکه کاربست قواعد ضد اطلاعات توسط سازمان اطلاعاتی منجر به نقض حقوق بشر شود، گذشته از مسئولیت کیفری شخصی افسران بزه‌کار، سازمان اطلاعاتی نیز مسئولیت کیفری دارد. خاصه آنکه حتی در فرض الزام به فعالیت‌های ضد اطلاعاتی، به نظر می‌رسد که در مقام کنش ضدی، رویکرد ضد اطلاعات تهاجمی نوعی زیاده‌روی است.

7. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی منجر به تعهد و مراقبت ایشان در بازه میان کنش برای پاسداشت حقوق شهروندان خواهد شد. چنانکه عدم شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی منجر به مخاطرات حقوق بشری و آسیب اجتماعی می‌شود.

8. این پژوهش بر پایه ارزش‌های رویکرد جرم‌شناسانه زمیولوژی، بی‌اعتنایی سازمان‌های اطلاعاتی به حقوق بشر با توجیه اقدامات ضد اطلاعاتی و ضد جاسوسی را مخاطره‌آمیز دانسته و گذشته از مسئولیت شخصی افسران اطلاعاتی، پیشنهاد شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی و در پی آن مجازات متناسب برای سازمان را می‌دهد. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان اطلاعاتی به نوعی از نقض حقوق بشر و به خطر انداختن حریم و کرامت انسانی توسط این نهادها پیشگیری خواهد کرد.

9. قاعده عقلی لا ضرر و لزوم دفع ضرر محتمل نیز در شمار مبانی موجه مسئولیت کیفری نهادهای اطلاعاتی است.

10. شناسایی مسئولیت کیفری سازمان‌های اطلاعاتی به ویژه در کاربست قواعد ضد اطلاعات تهاجمی که به نسبت ضرورتی ندارد، مبتنی بر مسئولیت پیشا کنشی دولت قانون‌گذار و اقتضای پیشگیری از آسیب‌ها و مخاطراتی است که ممکن

است توسط نهادهای اطلاعاتی و با توجیه امنیت و حفظ نظام سیاسی رخ دهد.

منابع

قرآن کریم.

- ابن بابویه، محمد (1362). *الخصال*، قم: جامعه مدرسین.
 ابن منظور، محمد بن مکرم (1414 ق). *لسان العرب*، بیروت: دار صادر.
- اچ. مور، دیوید (1384). *نظریه حقوق بشر: چشم‌انداز دولت محور، مبانی نظری حقوق بشر: مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی حقوق بشر*، قم: دانشگاه مفید.
- اردبیلی، محمدعلی (1393). *حقوق جزای عمومی*، تهران: میزان، سیم.
- آرنت، هانا (1388). *توتالیتاریسم*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: ثالث.
- آرنت، هانا (1399). *آی‌شمن در اورشلیم*، ترجمه زهرا شمس، تهران: برج.
- آستانا، ان.سی (1388). *مدیریت اطلاعات و امنیت*، ترجمه علی پیرحیاتی، تهران: انتشارات دانشکده اطلاعات.
- اصفهانی، محمد حسین (1429 ق). *نهایه الدرایه فی شرح الکفایه*، بیروت: موسسه آل‌البیت علیهم السلام.
- افراسیابی، محمد اسماعیل (1382). *حقوق جزای عمومی*، تهران: فردوسی.
- انصاری، مرتضی (1414 ق). *رسائل فقهیه (للشیخ الأنصاری)*، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- بحرانی، محمد (1426 ق). *أسس النظام السياسي عند الإمامیه*، قم: مکتبه فک.
- براونلی، یان (1396). *اصول حقوق بین‌الملل عمومی*، ترجمه محمد حبیبی مجنده، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- برگسون، هانری (1368). *پژوهشی در نهاد زمان و اثبات اختیار*، ترجمه علی‌قلی بیانی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- پرانکان، هانک (1396). *اصول و مبانی ضد اطلاعات*، ترجمه مهدی پیروز و یوسف رحمانی، تهران: چاپ و انتشارات دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی.
- پلینو، جک (1384). *فرهنگ روابط بین‌الملل*، ترجمه و تحقیق حسن پستا، تهران: فرهنگ معاصر.
- پیوندی، غلامرضا (1403). *کتاب کیفر گذاری (مبانی، اصول، معیارها و چالش‌ها)*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- تاموشات، کریستیان (1386). حقوق بشر، ترجمه حسین شریفی طراز کوهی، تهران: میزان.
- جان داونپورت، جان (1386). محاکمات نورنبرگ، ترجمه مهدی حقیقتخواه تهران: ققنوس.
- حکیم، سید محمدتقی (1418 ق). *الأصول العامة*، قم: المجمع العالمي لأهل البيت (ع).
- خویی، سید ابوالقاسم (1417 ق)، *محاضرات فی الأصول*، قم: انتشارات انصاریان.
- دورکیم، امیل (1359). *تقسیم‌کار اجتماعی*، ترجمه حسن حبیبی، تهران: قلم.
- دیلمی، حسن (1412 ق). *إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)*، قم: الشریف الرضی.
- روزنامه رسمی، *آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت خانواده*، شماره: 100 / 72603 / 9000، تاریخ: 1393/11/27، 1393.
- روزنامه رسمی، *قانون تأسیس وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی*، شماره: 11237، تاریخ: 1362/07/20.
- روزنامه رسمی، *قانون تعزیرات حکومتی امور بهداشتی و درمانی*، شماره: 12842، تاریخ: 1368/01/10.
- روزنامه رسمی، *قانون جرائم رایانه‌ای*، شماره: 18742، تاریخ: 1388/04/17.
- روزنامه رسمی، *قانون حمایت از خانواده*، شماره: 1160، تاریخ: 1392/01/20.
- روزنامه رسمی، *قانون راجع به مجازات اسلامی*، شماره: 10988، تاریخ: 1361/08/25.
- روزنامه رسمی، *قانون مجازات اسلامی*، شماره: 13640، تاریخ: 1370/10/11.
- روزنامه رسمی، *قانون مجازات اسلامی*، شماره: 19873، تاریخ: 1392/03/06.
- روزنامه رسمی، *قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴*، کمیسیون عدلیه، تاریخ: 1304/10/23.
- روزنامه رسمی، *قانون مجازات عمومی*، شماره: 11237، تاریخ: 1352/05/04.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (1414 ق). *نهج البلاغه (للصبحی صالح)*، قم: هجرت.
- صدر، سید محمد باقر (1417 ق). *بحوث فی علم الأصول*، قم: مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی.
- ضیائی بیگدلی، محمد رضا (1385). *حقوق بین الملل عمومی*، تهران: گنج دانش.
- طوسی، محمد بن حسن (1414 ق). *الأملی (للطوسی)*، قم: دارالثقافه.

- عمید، حسن (1391). فرهنگ فارسی، تهران: امیرکبیر.
 فراهیدی، خلیل بن احمد (1409 ق). کتاب العین، قم: نشر هجرت.
- قربان‌نیا، ناصر (1387). حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- کاشانی، ملا حبیب (1404 ق). تسهیل المسالك إلى المدارك، قم: المطبعة العلمیه.
- کاتوزیان، ناصر (1402)، مسئولیت مدنی، تهران: گنج دانش.
 کانت، امانوئل (1384). نقد عقل عملی، ترجمه: انشالله رحمتی، تهران: سوفیا.
- کلارسون، سی. ام. وی (1390). تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، ترجمه حسین میرمحمد صادقی، تهران: جنگل.
- گوردون، مارشال (1388). فرهنگ جامعه‌شناسی آکسفورد، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران: میزان.
- گیدنز، آنتونی (1393). جامعه‌شناسی، ترجمه منصور صبوری، تهران: نشر نی.
- لنگرودی، محمدجعفر (1383 ش). ترمینولوژی حقوق، تهران: گنج دانش.
- محقق خراسانی، کاظم (1409 ه.ق). کفایه الاصول، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- مظفر، محمدرضا (1400). اصول فقه، قم: اسماعیلیان.
 معروف‌الحسینی، هاشم (1371). الشیعه بین الاشاعره والمعتزله، بیروت: دارالملاک.
- معلوف، لویس (1371). المنجد فی اللغه، قم: اسماعیلیان.
 مغنیه، محمد جواد (1421 ق). فقه الإمام الصادق علیه السلام، قم: مؤسسه انصاریان.
- منسوب به امام رضا (1406 ق). فقه الرضا، مشهد: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- میر خلیلی، سید محمود (1402). جرم‌شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- نائبینی، محمد حسین (1368). أجود التقریرات، قم: مصطفوی.
 نراقی، احمد (1375). عوائد الأيام فی بیان قواعد الأحکام و مهمات مسائل الحلال و الحرام، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- نشست قضائی، بررسی جایگاه اصل مجرمیت عاریه‌ای در مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، نشست 10485-1403، استان چهارمحال و بختیاری/ شهر فارس، تاریخ 1401/07/20.
- نقی حیدری، سید علی (1412 ق). اصول الاستنباط، قم: شورای مدیریت حوزه علمیه قم.

- هاشمی، سید محمد علی (1396). حج و حقوق بین الملل، تهران: مشعر.
- هاشمی، سید محمد علی (1404). قواعد حقوق مدنی، تهران: رویکر معاصر.
- هاشمی، سید محمد علی (1402). فلسفه فقه اطلاعات، تهران: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی.
- وری، پیتر (1391). فرهنگ حقوق بین الملل مخصصات مسلحانه، ترجمه سیامک کرم زاده و کتایون حسین نژاد، تهران: سرسم.

References

- Holy Quran*. [In Arabic]
A/RES/56/83.
- Afrasiabi, M. (2003). *Public Criminal Law*, Tehran: Ferdowsi.]In Persian]
- Amid, H. (2012). *Persian Dictionary*, Tehran: Amir Kabir.]In Persian]
- Ansari, M. (1993). *Rasail Fiqhiya*, Qom: World Congress in Commemoration of the Great Sheikh Ansari.]In Arabic]
- Ardebili, M. (2014). *Public Criminal Law*. Tehran: Mizan Publishing. [In Persian]
- Arendt, H. (2009). *Totalitarianism*, translated by Mohsen Salasi, Tehran: Sales. [In Persian]
- Arendt, H. (2020). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Translated by Zahra Shams, Tehran: Borj.]In Persian]
- Astana, N. C. (2009). *Information and Security Management*, Translated by Ali Pirhayati. Tehran: Faculty of Intelligence Publications. [In Persian]
- Attributed to Imam Rida (1985). *Fiqh al-Rida*, Mashhad: Muassasat Al al-Bayt.]In Arabic]
- Bahrani, M. (2005). *Asas al-Nizam al-Siyasi inda al-Imamiya*, Qom: Maktabat Fadak.]In Arabic]
- Bergson, H. (1989). *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, Translated by Ali Gholi Bayani. Tehran: Sherkat-e Sahami-e Enteshar.]In Persian]
- Brownlie, I. (2017). *Principles of Public International Law*, Translated by Mohammad Habibi Mojandeh. Qom: Mofid University Publications.]In Persian]
- Clarkson, C.M.V. (2011). *Analyzing the Foundations of Public Criminal Law*. Translated by Hossein Mir Mohammad Sadeghi, First Edition. Tehran: Jangal Publications.]In Persian]
- Davenport, J. (2007). *The Nuremberg Trials*. Translated by Mahdi Haqiqatkah. Tehran: Ghoghnoos.]In Persian]

- Dilami, H. (1991). *Irshad al-Qulub ila al-Sawab*, Qom: Al-Sharif al-Radi.]In Arabic]
- Durkheim, É. (1980). *The Division of Labor in Society*, Translated by Hassan Habibi. Tehran: Ghalam.]In Persian]
- Farahidi, Kh. (1988). *Kitab al-Ayn*, Qom: Nashr Hijrat.]In Arabic]
- Ghorban Niya, N. (2008). *Human Rights and Humanitarian Law*, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute.]In Persian]
- Giddens, A. (2014). *Sociology*, Translated by Mansour Sabouri, Tehran: Nashr-e Ney.]In Persian]
- Gordon, M. (2009). *The Oxford Dictionary of Sociology*, Translated by Hamira Moshirzadeh. Tehran: Mizan Publishing.]In Persian]
- Hakim, S. (1997). *Al-Usul al-Amma*, Qom: Al-Majma' al-Alami li Ahl al-Bayt.]In Arabic]
- Hashemi, S. M. (2017). *Hajj and International Law*, Tehran: Mash'ar.]In Persian]
- Hashemi, S. M. (2025). *Rules of Civil Law*, Tehran: Contemporary Approach Publications.]In Persian]
- Hashemi, S. M. (1402). *Philosophy of Information Jurisprudence*, Tehran: National Intelligence and Security University.]In Persian]
- Ibn Babawayh, M. (1983). *Al-Khisal*, Qom: Jame'e Modarresin.]In Arabic]
- Ibn Manzur, M. (1993). *Lisan al-Arab*, Beirut: Dar Sader.]In Arabic]
- International Law Commission(2001). *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, Supplement No. 10 (A/56/10), chp.IV.E.1, November 2001.]In Persian]
- Isfahani, M. (2008). *Nihayat al-Diraya fi Sharh al-Kifaya*, Beirut: Muassasat Al al-Bayt.]In Arabic]
- Judicial Session, *Examining the Position of the Principle of "Borrowed Criminality" in the Criminal Liability of Legal Persons*, Session 10485-1403, Held by Chaharmahal and Bakhtiari Province / Farsan City, Date:12 October 2022.]In Persian]
- Kant, I. (2005). *Critique of Practical Reason*, Translated by Ensha'allah Rahmati. Tehran: Sofia.]In Persian]
- Kashani, M. (1983). *Tashil al-Masalik ila al-Madarik*, Qom: Al-Matba'at al-Ilmiya.]In Arabic]
- Katouzian, N. (2023). *Civil Liability*, Tehran: Ganj-e Danesh.]In Persian]
- Khoei, S. (1996). *Muhadarat fil Usul*, Qom: Intisharat Ansariyan. [In Arabic]
- Langroudi, M. (2004). *Legal Terminology*, Tehran: Ganj-e Danesh. [In Persian]
- Ma'luf, L. (1992). *Al-Munjid fil Lugha*, Qom: Ismailiyan.]In Arabic]
- Ma'ruf al-Hussaini, Hashim (1992). *Al-Shi'a bayn al-Ash'ira wa al-Mu'tazila*, Beirut: Dar al-Malak. [In Arabic]

- Mirkhalili, S. (2023). *Criminology*, Qom: Research Institute of Hawzah and University.[In Persian]
- Moore, H., D. (2005). *The State-Centric Perspective of Human Rights Theory*, In: Theoretical Foundations of Human Rights: Proceedings of the Second International Conference on Human Rights. Qom: Mofid University.[In Persian]
- Muffar, M. (2021). *Usul al-Fiqh*, Qom: Ismailiyan.[In Arabic]
- Mughniya, M. (2000). *Fiqh al-Imam al-Sadiq*, Qom: Muassasat Ansariyan.[In Arabic]
- Muhaqqiq Khurasani, K. (1988). *Kifayat al-Usul*, Qom: Muassasat Al al-Bayt. [In Arabic]
- Na'ini, M. (1989). *Ajwad al-Taqirrat*, Qom: Mustafawi.[In Arabic]
- Naqi Haideri, S. (1991). *Usul al-Istinbat*, Qom: Shura-ye Modiriyat-e Hawza-e Ilmiya Qom.[In Arabic]
- Narraqi, A. (1996). *Awa'id al-Ayyam fi Bayan Qawa'id al-Ahkam wa Muhimmat Masa'il al-Halal wa al-Haram*, Qom: Daftar-e Tablighat-e Islami Hawza-e Ilmiya Qom.[In Arabic]
- Official Gazette. *Computer Crimes Law*, No. 18742, Date: 17/04/1388 (7 July 2009).[In Persian]
- Official Gazette. *Executive Bylaw of the Family Protection Law*, No. 100/72603/9000, Date: 27 Bahman 1393 (16 February 2015).[In Persian]
- Official Gazette. *Family Protection Law*, No. 1160, Date: 20 Farvardin 1392 (8 April 2013).[In Persian]
- Official Gazette. *Islamic Penal Code*, No. 13640, Date: 11/10/1370 (2 January 1992).[In Persian]
- Official Gazette. *Islamic Penal Code*, No. 19873, Date: 06/03/1392 (26 May 2013). [In Persian]
- Official Gazette. *Law Concerning Islamic Punishments*, No. 10988, Date: 25/08/1361 (16 November 1982).[In Persian]
- Official Gazette. *Law on Governmental Penalties for Health and Medical Affairs*, No. 12842, Date: 10/01/1368 (30 March 1989).[In Persian]
- Official Gazette. *Law on the Establishment of the Ministry of Intelligence of the Islamic Republic of Iran*, No. 11237, Official Date: 20/07/1362 (12 October 1983). [In Persian]
- Official Gazette. *Public Penal Code of 1304 (1925)*, Justice Commission, Date: 23/10/1304 (14 January 1926).[In Persian]
- Official Gazette. *Public Penal Code*, No. 11237, Date: 04/05/1352 (25 July 1973). [In Persian]
- Peyvandi, G. (2024). *The Book of Sentencing (Foundations, Principles, Criteria, and Challenges)*, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute. [In Persian]

- Plano, J. (2005). *The International Relations Dictionary*, Translated and Edited by Hassan Pesta. Tehran: Farhang-e Moaser. [In Persian]
- Prangkan, H. (2017). *Principles and Foundations of Counterintelligence*, Translated by Mehdi Pirouz and Yousef Rahmani. Tehran: University of Intelligence and National Security Publications. [In Persian]
- Sadr, S. (1996). *Buhuth fi Ilm al-Usul*, Qom: Muassasat Da'irat al-Ma'arif Fiqh Islami. [In Arabic]
- Sharif al-Radi, M. (1993). *Nahj al-Balagha*, Qom: Hijrat. [In Arabic]
- Tomuschat, C.. (2007). *Human Rights*, Translated by Hossein Sharifi Taraz Kouhi. Tehran: Mizan Publishing. [In Persian]
- Tusi, M. (1993). *Al-Amali*, Qom: Dar al-Thaqafa. [In Arabic]
- UN/Department of Public Information (2015). *United Nations Charter*, September 2015.
- Verri, P. (2012). *Dictionary of the International Law of Armed Conflict*, Translated by Siamak Karamzadeh, Katayoun Hosseinejad. Tehran: Sarsam. [In Persian]
- Wells, C. (2001). *Corporations and Criminal Responsibility*, London: Oxford University Press.
- Ziyae Bigdeli, M. (2006). *Public International Law*, Tehran: Ganj-e Danesh. [In Persian]